

Др Мирослава Деспот

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ
ТРГОВИНЕ ХРВАТСКЕ С БОСНОМ И ХЕРЦЕГОВИНОМ 1873 – 1880.

Позната је чињеница да је стање у Босни и Херцеговини, уочи избијања устанка, а и каснијих година, било више него критично, и да је изазвано, осим осталих разлога, и све већим и јачим угњетавањем домаћег живља. Такове прилике логично су погоршале и постојеће трговачке везе, па нам такво стање потврђују уз остало и бројни прилози тада објелодањени у савременој штампи Хрватске. У неким од тих прилога поједини аутори обрађују наведени проблем и на много широј основи, протежући га и на читав постојећи аустро-угарски териториј. У једноме читамо и ово »Нису само политички, ван су битни народно-господарствени интереси, које наша монархија има на изтоку чувати. Аустро-угарске државнике скапчају с изтоком многоврстне трговачке везе; иарочито наши трговци раде са Босном у велико са житом и дрвом. Од дуго времена пако постао је сваки трговачки промет са Босном готово немогућим, те је нашим трговцем запретила највећа опасност, да својим обвезностим према страним кућам у иноземству никако неће моћи задовољити. Стога су, како се чује, некоји чланови нашега сабора¹⁾ одлучили, повести о тих одношајих риеч у сабору буди интерпелацијом на владу буди изравним предлогом, да земаљска влада²⁾ управи представку на министра вањских пословах...«³⁾ Значи да је то питање било веома ургентно, па је управо из тог разлога око двадесетак загребачких трговаца, који су од ранијих времена били трговачким везама повезани с Босном, а понешто и с Херцеговином поднијели »... предсједничтву сабора молбу, да у интересу промета и трговине као и мира на граници посредује код заједничке владе, како би се озбиљно поремећени одношаји у сусједној Босни на непосредној међи у ред довели...«⁴⁾ Стање у наведеним покрајинама постаје временом све критичније »... Војска се слабо хранила и одијевала; плаћа за њу и за чиновништво стизала је све неуредније или је уопће није било. Десетину, која је то била још само по имену, утјеривали

1 Хрватског сабора у Загребу.

2 Формирана у Загребу 1869. Њени списи се данас налазе у Архиву Хрватске у Загребу.

3 О стању у Босни. Уводник. Народне Новине, Загреб, 1873, 217, 22. IX Народне Новине даље крatica Н. Н.

4 »Загребачки трговци« Н. Н. 1873, 218, 23. IX.

су силовити закупници, па и они су се све теже прихваћали тог посла, јер је закупнина достигала најзад за њих недохватну висину. Положај кметова, које је такав развој најтеже погађао, погоршавао се још и тиме што се њихови господари на много мјеста нису више задовољавали трећином, него су им, према једној кроници, одузимали и »половину, али два дила, а кмету третину«. Год. 1874. подбацила је и љетина, па су цијене живежних намирница расле, а кршевитим крајевима запријетила је глад. У таквим је приликама у јесен међу главарима у Херцеговини опет поникла мисао о устанку.«⁵) Како су се прилике све више погоршавале, то је онда и као логична посљедица избио и устанак, заузимајући постепено све више маха, ширећи се и ван херцеговачког простора. Устаници су, као што је познато, имали велик број присташа, а са симпатијама је устанак праћен и у Хрватској. Занимљиво је овом приликом нагласити чињеницу да су и у једној необјелодањеној дисертацији такођер наведени као разлог избијању устанка у Босни и Херцеговини големи терети, које је тамошње становништво било присиљено давати у све већој и већој мјери. Ауторица овог необјелодањеног рада изријеком каже и ово »Im Jahre 1875 kam es zu einem förmlichen Aufstand in der Herzegowina. Der christliche Bauernstand, der die Lasten am drückendsten empfand, lehnte sich gegen die Grundherrn auf.«⁶)

Љетн године 1875. непосредно након избијања устанка а и касније јавност у Хрватској поново покреће питање успостављања трговачких веза с устаничким крајевима. Због тога је и овога пута, као и раније, објелодањен један овећи »неслужбени« новински прилог у коме најприје читамо неке опће напомене о посљедицама по нашу трговину након избијања устанка, а осим тога је наглашено да је, напосе, отежавајућа околност та што сада настаје немогућност продаје стоке и због избијања сточне куге у Босни. Та строга забрана временом се протегла и на грађанску Хрватску и Славонију, изазивајући веома тешке и неугодне посљедице. Анонимни аутор наведеног »неслужбеног« прилога се залаже да се та строга забрана ипак укине, утолико прије што је у нашим крајевима сточна куга готово посвема нестала, па је и због тога даљи извоз нашег блага био могућ, а што је било још много важније да он као такав ни у ком погледу није никоме наносио ама баш никакову штету. Аутор, осим тога, истиче да и онако »...три посљедње године није због куге из земље одлазило ван само гдјекоје блашче, блага је дакле што престала и неприкладна за тегљење, што отељена одтад и одрасла премного за домаћи потрошак и господари га имаду превише на продају...«⁷) Исти аутор, осим тога, потцртава и другу чињеницу, и то слиједећу, да се од часа када је устанак у Босни започео могло »...знати, да ћемо од њега осјетити посредно у нашој трговини, да ће наине многи производак, који с оне стране⁸) к нам долазе, престати долазити, а с наше стране да ће обични извоз бити сметен и прем није велик, да ће се

5 Јарослав Шидак, Мирјана Грос, Игор Караман, Драгован Шепић, *Повијест хрватског народа* г. 1860 – 1914. Загреб 1968, 91. У томе дјелу види и новију литературу о устанку 344 – 345.

6 Maria Modschein, *Finanzaufwand der Occupation von Bosnien und der Herzegowina in den Jahren 1878 – 1880, Wien 1940, 15.* Рукопис дисертације налази се у Universitätsbibliothek, Wien, сигнатура Д. 5.785.

7 *Наша трговина и босански устанак.* Незванично. Н. Н. 1875, 207, 11. IX.

8 Из Босне.

ипак штета осјетити.«⁹) Нешто даље понешто резигнирано установљује и ово »Тај наш трговински губитак једне и друге врсти неодољив је због устанка и није му могућа помоћ, те због тога проти њему неће бити ни приговарања.«¹⁰)

Даљи ток стања изазвао је, међутим, нове и далеко штетније посљедице, јер су поједини трговци из Хрватске, судећи према појединим савременим новиинским извјештајима, били и директно све јаче оштећени. Управо због тога је и интервенирало и наше главно војно заповједништво, и то посредством угарског министарства вањских послова да оио »злом намјером« учини штету спријечи. Министарство »...вањских послова задовољило је највећом спремношћу овај представци¹¹), те је ц. и кр. послаништву у Цариграду, као и главиоу консулату у Сарајеву припослало потребите напутке, којим начином да штите властичтво наших држављанах, што се налазе у Босни и да му осјеђурају накнаду, ако би се оштетило.«¹²) Наведене примједбе односиле су се на трговачку робу коју су трговци из Хрватске прије самог избијања устанка отпремили у Сарајево, те је она сада, то јест непосредно након избијања устанка била извргнута оштећивању и посредној пљачки. Свакако је постојала насушна потреба што бржег и ефикаснијег рјешавања овог проблема.

На трговачке посљедице изазване устанком осврћу се и поједине бечке новиине. Један такав чланак прештампан је почетком године 1876. у краљевичком »Приморцу«. У њему његов анонимни аутор устаиовљује да је улијед посљедица устанка у већој мјери страдао мали трговац, а застала је и трговина дрвима, па због тога »Сисак, Осијек, Костајница, Јасеновац, Градишка, Брод и остали градови имаду тужиу будућност пред собом.«¹³)

Прилике су се и даље заоштравале, па је велика криза, која је такођер улиједила као једна од посљедица устанка »...и на крају уродила руско-турским ратом г. 1877/8«¹⁴), који је за зеленим столом службено завршен на Берлинском конгресу у лјето године 1878. На њему је, што је и опћепозната повијесна чињеница, рјешавано и питање окупације Босне и Херцеговине, па је том приликом и донесена одлука да Аустрија наведени териториј што прије окупира. Уочи самог засједања Берлинског конгреса осјећа се и у Загребу становита и схватљива нервоза. У томе часу се веома активно ангажирала загребачка трговачко-обртна комора¹⁵), желећи управо у трговачком погледу изнијети неке своје више него корисне захтјеве. Том приликом је Комора саставила и једну овећу споменицу у којој »...разлаже, да је за нашу монархију нуждно, да заузме Босну и Херцеговину, ако неће да се њезиној трговини и обртности ако не затвори, а оно врло сузи пут на изток,

9 *Наша трговина и босански устанак*. Незванично. Н. Н. 1875, 207, 11. IX.

10 *Наша трговина и босански устанак*. Незванично. Н. Н. 1875, 207, 11. IX.

11 Крајишког војног заповједништва у Загребу.

12 *Наша трговина и босански устанак* Н. Н. 1875, 268, 23. XI. о приликама у тадањој Босни види и чланак »Посљедице босанскога устанка на нашу трговину« *Обзор*, Загреб, 1875, 269, 24. XI.

13 »Приморац«, Краљевица, 1875, 5, 11. I

14 Шидак, Грос, Караман, Шепић, о.с. 95

15 Основана године 1852.

с једне стране, а с друге опет колико би монархија добила, када би се утијелила и уредила те две покрајине.«¹⁶⁾

Сматрамо да је вриједно изнијети на видјело овај захтјев Загребачке трговачко-обртне коморе, јер управо и из њега веома увјерљиво произлази колико је била важна и значајна и економска позадина читавог најављеног војностратешког и политичког потхвата. Тај потхват је, свакако, након довршене окупације у знатној мјери почео утјецати и на наш даљи економски развој који би било потребно свестраније и детаљније обрадити.

Међутим, с обзиром на наведену споменицу која је у француском пријеводу директно одаслана у Берлин треба изнијети на видјело да је она стигла правовремено, па је могла свакако послужити као користан прилог дискусији која је крајем липња године 1878. вођена око питања окупације Босне и Херцеговине. Споменицу су израдили тадањи свеучилишни професор Блаж Лорковић,¹⁷⁾ Јосип Мишкатовић¹⁸⁾ и Клемент Божић.¹⁹⁾ Већи дио текста, судећи према стилу и изнесеним приједлозима је, чини се, написао Лорковић. За тај наш навод налазимо потврду и у једном савременом напису у коме је речено да су на изради споменице »...радили... уз комору и некоји струковњаци, нарочито свеучилиштни професор г. др. Лорковић,²⁰⁾ који је на темељу вијећањах и договарањах исту израдио, те је израдак његов уз мале промјене прихваћен.«²¹⁾

У споменици је на првоме мјесту наглашена важност и значај такозваног толико комплицираног источног питања. Затим њени састављачи прелазе на питање саме окупације, третирајући је напосе са економског гледишта. При томе заузимају и неке политичке ставове које би вриједило помно и савјесно проучити, то више што је ријеч о веома деликатним питањима. Говорећи, међутим, о становитим економским моментима, састављачи споменице изријеком кажу и ово »...подписана тргов-обрт. комора, вршећ по најбољем знању законом јој означене дужности, будним прати оком не само правац развоја оних интересах, којих свестрано промицање изпуњује најважнији дио њена дјелокруга, него и оне догођаје, који по нарави и замашности својој тичу се у већој или мањој мјери оних интересах, те јих могу унапред потиснути или натраг бацити. Такви велики догођаји недвојбено су они, којих течај народ хрватски већ три године из најближе близине мотри, који се развијају на његовој и на границах аустро-угарске

16 »Босна и Херцеговина напрема нашој монархији«, Република – Троједна краљевина. Н. Н. 1878, 146, 27. VI. О најављеној споменици објелодањен је и овећи прилог у »Agrarmer Zeitung« под насловом »Die kroatischen Handelsinteressen im Oriente« Agrarmer Zeitung, Загреб, 1878, 108, 10. V

17 Блаж Лорковић (Новиград код Карловца 1839 – Загреб 17. II 1892), правник, економиста, свеучилишни професор и ректор. Стручњак за национално-економска питања. Аутор бројних прилога о националној економији.

18 Јосип Мишкатовић (Церник 6. III 1836 – Загреб 2. X 1890) хрватски новинар и политичар. Године 1861. народни заступник, већ се тада истиче као новинар. Испуњава претежно сам од године 1862. и даље вањскополитичку рубрику Позора. Поткрај живота се повлачи из политике и ради у Земаљској архиви (Архив Хрватске) у Загребу.

19 Клемент Божић, преводилац с турског језика у пруском конзулату у Сарајеву 70-тих година 19. стољећа.

20 Спационирано у оригиналном тексту.

21 »Босна и Херцеговина напрема нашој монархији« Рубрика – Троједна краљевина, Н. Н. 1878, 146, 27. VI.

монархије и о којих је подписана комора увјерена, да ће оставити дубоких траговах у *економичном*²²⁾ (курзив М.Д.) и политичком животу понајприје народа хрватскога, али и свих народа аустро-угарске монархије. Коликих и каквих има интереса ова монархија код предстојећег решења источних замршајах бранити, о том се је много писало и говорило, да ли увiek зрело, промишљено и у смислу добро схваћених потребођах свих народа х монархије, у то се просуђивање комора неупушта.«²³⁾

Заговарајући даље »пробитке трговине и обртности пучанства хрватских земаљах« (курзив М.Д.) можемо у првом реду поставити питање да ли се та дефиниција односи на »троједницу« или је тај појам и шире захваћен. Свакако би требало и ову чињеницу дубље проучити и сазнати кога заправо загребачка трговачко-обртна комора сматра »пучанством хрватских земаља«? Сигнализирајући овај проблем, остављамо га и даље отвореним питањем на које би, свакако, требало временом дати и што егзактнији одговор.

У наставку текста наведене споменице читамо и ово »Заговарајућ пробитке трговине и обртности пучанства хрватских земаљах, које је најдужу, најужаснију водило борбу против османлијству, која је борба његову просвјетну и економичну културу јако оштетила и сваки напредак кроз столећа заустављала, тврди подписана комора, да особиту позорност вис. кр. министарства изискују интереси господарски, и да вис. влада имала моћну риеч своју уложити, да ове очува и повреду истих унапред заприечи припомогнув до уређивања сталних, трајних и потребођах дотичних народах одговарајућих одношајах.«²⁴⁾ Како је управо овдје ријеч о пучанству »хрватских земаљах«, а судећи и даље према појму »краљевина Хрватска«, који је изнесен на два даљња мјеста, изгледа, по свему, да су састављачи споменице подразумијевали под раније изнесеним појмовима и читаву Босну и Херцеговину, третирајући је као »хрватску земљу«, па треба и због тога изнесени став коморе темељито проучити и добити тек онда одговор на ово толико осјетљиво и нерашчишћено питање.

У даљњем тексту споменице њени састављачи подробно расправљају о економским приликама и међусобним трговачким односима великих европских држава, укључивши и Русију с особитим обзиром на источно тржиште. Изнесени су и занимљиви подаци о економском стању у Босни, које је, вјерујемо, приопћио Божић, као један од веома добрих познавалаца и тих прилика.

Занимљив је завршетак споменице у којем је речено да је »...нагласит подписаној комори, да би интереси аустро-угарске монархије најбоље зајамчени били, кад би се Босна и Херцеговина *припојила краљевини Хрватској* (курзив М.Д.) с којом, те земље веже некадањи заједнички државни живот, за тим околност та, да у нових покрајинах живи народ по вјери, језику, обичајих и повјестних успоменах сасма истовјетан са народом хрватским...«²⁵⁾

22 Свакако је уочљива чињеница да су на првоме мјесту истакнути господарски моменти, а тек иза њих политички.

23 »О припојењу Босне и Херцеговине«. Споменица загребачке трговачко-обртничке коморе (свих народах-спационирано у тексту!) Н. Н. 1878, 147, 28. VI¹

24 О припојењу Босне и Херцеговине... Н. Н. 1878, 147, 28. VI.

25 О припојењу Босне и Херцеговине... Н. Н. 1878, 147, 28. VI.

Након подуљих дискусија, вођених на Берлинском конгресу, напoкон су турски опуномоћеници били привољени да прихвате окупацију, те је она започета крајем српња 1878. У коловозу исте године заузето је Сарајево, па је на тај начин наступио моменат у коме је било могуће примијенити и неке корисне приједлоге који су били наведени у споменици Загребачке трговачко-обртне коморе.

У рујну исте 1878. године засједао је и Хрватски сабор у Загребу, па је 28. рујна управљена Земаљској влади адреса, у којој је изнесено да »Задатак, који је монархија преузела окупацијом Босне и Херцеговине, могао би се трајно осигурати само онда ако се устрој за добивене покрајине мало по мало тако удеси, како би се временом могао припојити на устрој краљевине Хрватске, Славоније и Далмације у њихову државноправном одношају према краљевини Угарској.«²⁶⁾ Наравно, и та адреса – попут свих ранијих – тражила је и реинкорпорацију Далмације, сједињење Крајине и рјешење ријечног питања. Но та је адреса побудила велику зловољу мађарској штампи, која затражи чак и Мажуранићев одступ, сматрајући да је Хрватски сабор прекорачио своју дјелатност, мијешајући се у питања босанскохерцеговачка.

Међутим, окупација Босне и Херцеговине и даље је у средишту пажње. О њој веома исцрпно пише Лазар Хеленбах (Lazar Hellenbach).²⁷⁾ У овећој брошури износи исцрпно и привредну позадину читавог потхвата, те правилно уочава и ове појединости »Wenn wir nunmehr aus der inneren, äusseren und wirtschaftlichen Entwicklungsgeschichte der letzten Jahrzehnte uns einen Schluss auf die gegenwärtige Lage zu ziehen erlauben, so kommen wir auf folgende Resultate. Die Occupation Bosniens ist eine Nothwendigkeit zu Folge äusserer Verhältnisse, jedoch in staatsrechtlicher Beziehung eine Unbequemlichkeit, in wirtschaftlicher eine Calamität, deren Grund aber nicht in Bosnien, sondern nur in unseren *mangelhaften Zuständen* (kurziv Hellenbach – допунска примједба М. Д.) zu suchen ist. Die bis über die Grenzen der Möglichen hinaus gespannten nationalen Empfindungen Ungarns haben einen unbrauchbaren Organismus, eine unerlaubte Unterordnung der materiellen Interessen und grosse Lasten geschaffen...«²⁸⁾ Аутор је уочио бит проблеме који се управо и састојао у томе што је Хрватска од времена Угарско-хрватске нагодбе и даље била све јаче стиснута »угарским загрљајем«, који је све више јачао, и то не само с обзиром на економски развој, него се то све више осјећало и у политичком и друштвеном животу Хрватске. Хеленбах је, осим тога, правилно уочио и то да прави проблем није била заправо Босиа, него наше свеукупно нутарње стање и политичке прилике. На ову чињеницу надовезује још и слиједиће »Gerade im Interesse seiner natio-

26 Рудолф Хорват, *Најновије доба хрватске повијести* – написао, Загреб 1906, 288.

27 Lazar Hellenbach (Дворац Пазола, Словачка 3. IX 1827 – Nizza 24. IX 1887), политичар, публициста и писац филозофских списа. У Хрватску долази 1851, политички је веома активан од 1861. па даље. Члан је Хрватског сабора 1861, 1865 – 1868. Припадао је групи политички умјерених униониста, а био је познат по томе што се при рјешавању хрватско-угарских односа готово увијек борио за економску-финанцијалну самосталност Хрватске. У Хрватском сабору је заступао либерална начела, залажући се за слободу штампе, говора и избора. Писац је бројних брошура и овећих филозофских радова. Брошура о којој је ријеч у тексту има наслов »Die Occupation Bosniens und deren Folgen. Als Manuscript gedruckt,« Wien 1878.

28. Hellenbach, *Die Occupation...*, о. с. 43.

nalen Existenz darf Ungarn in Bezug auf die Ereignisse im Orient das Tisch-tuch zwischen sich und den Südslaven nicht zerreißen, und muss in Bezug auf die innere Organisation in wirtschaftlichen Dingen den nationalen Stand-punkt aufgeben; denn, wird dieser Krankheitsstoff nicht rechtzeitig ausge-schieden, so geht der ganze Organismus daran zu Grunde.«²⁹) Те ријечи су имале свој пророчански призив, а предсказивале су године 1878. пропаст једног државног устројства, које је онда, као што и знадемо, и услиједило 1918. године.

Почетком 1879. године с времена на вријеме сазнаје јавност у Хрватској и остале потанкости о приликама у Босни. За успостављање бржих и бољих трговачких веза брине се и овога пута Загребачка трговачко-обртна комора, па је Угарском министарству пољодјелства, обрта и трго-вине поднијела овећу представку, молећи у њој да се из трговачких разлога »Херцеговина и Босна ставе у царински савез са осталими покрајинама аустро-угарске државе.«³⁰) Загребачка трговачко-обртна комора је, осим тога, сматрала да би једном требало ријешити »... у каков ће дефинитивни државно-прави одношај ове покрајине са нашом државом доћи. Но она (тј. комора-допунска примједба М. Д.) није по својем устроју властна упушћати се у разматрање, који би политички сустав служио на ухар ових двиух покрајинах, или којим правцем да се код утаначења наших државних одношаја према поменутиим земљама пође, но дужна је у интересу трговач-кога промета и с њим скопчаног индустријског развјетка не само Хрватске, него циеле аустро-угарске државе изјавити са другима трговачким и обртничким коморама,³¹) да садашњи прометни одношаји запињу понај-већма из разлога, што се ове земље наиме Босна и Херцеговина, налазе још увијек у прелазном стању, а ово дјелује тим штетносније на јавни про-мет.«³²)

Регулирање таковог »штетносног« стања настаје веома брзо и то у часу када од 1. сирјечна 1880. и Босна и Херцеговина постају саставним дијелом заједничког аустроугарског царинског подручја, па се на тај начин постепено сређују и привредне прилике. Но то свакако није било успјешно рјешење, па је оно тек стварањем СР Босне и Херцеговине доживјело и до-живљава тек данас свој правилан напредак и развој.

---

29 Hellenbach, *Die Occupation...* о. с. 50.

30 »Наша трговина у Босну и Херцеговину«. Рубрика – Народно господарство, Обзор, За-греб 1879, 75.-1. IV.

31 Сењска и славонска, посљедња је имала сједиште у Осијеку.

32 »Наша трговина у Босну и Херцеговину.« Рубрика – Народно господарство, Обзор, За-греб 1879, 75, 1. IV.

ZUSAMMENFASSUNG

EIN BEITRAG ÜBER DIE HANDELSBEZIEHUNGEN KROATIENS MIT BOSNIEN UND DER HERZEGOVINA 1873 - 1880

Nach dem herzegovinischen Aufstand im Jahre 1875. verschlechtern sich zusehends auch die Handelsbeziehungen zwischen Kroatien und dem aufständischen Territorium. Wegen solcher Handelszustände interveniert bei der kroatischen Regierung (gegründet im Jahre 1869) auch die zagreber Handelskammer aber ohne Erfolg. Die Zustände werden noch schlechter nach der Occupation, welche wie bekannt im Jahre 1878 seitens Österreich durchgeführt wird. Ein besonderes Augenmerk über die wirtschaftlichen Folgen der Occupation treffen wir in einer zeitgenössischen Broschüre des bekannten Politiker Hellenbach an. Der genannte konstatiert und wir glauben mit Recht, dass die Occupation Bosniens als Folge äusserer Verhältnisse entstanden ist und in wirtschaftlicher Hinsicht »eine Calamität« war, welche mit der Zeit noch grössere Folgen haben wird. Er sieht voraus sogar wegen ökonomischer Gründe, und national-politischer Verhältnisse die bevorstehende Katastrophe Österreich-Ungars vor. Jedenfalls waren die Folgen des Aufstandes, wie auch der Occupation, sehend von wirtschaftlichen Standpunkte eine sehr komplizierte Angelegenheit, welche dann auch mit der Zeit politisch-nationale Folgen hatte, die erst nach dem Zweiten Weltkriege mit Erfolg gelöst wurden.